

טבת תשע"ט

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

מי את בת פרעה

לפרשת שמות

- בתיה שמה. הדבר מלמד שבת פרעה צעדה צעד נוסף בצדקותה, התגיירה, ונכללה בכלל ישראל.

4. לגבי שמה יש דעות נוספות כפי שמלמד הרד"צ הופמן במקום:

אך מובן הוא שמאחר יותר ביקשו לדעת שמה של בת-פרעה זו, ואכן גם נמצאו סופרים שטרחו לספק סקרנות זו והמציאו לה שמות באורח שרירותי. לפי יוסף בן מתתיהו ולפי ספר היובלות היה שמה תרמוטיס. אצל חכמינו ז"ל היא נקראת בתיה, ולכאורה מקורם הוא בדברי הימים (א' ד, יח).

5. ב"ספר היובלים", כאמור נקראת בת פרעה "תרמוט" (פרק מ"ז שנת 2330 י. איזנברג):

(ז) וביום ההוא באה תרמוט בת פרעה לרחוץ על היאור, ותשמע את קולך בוכה, ותאמר אל נערוותיה להביא אותך. (ט) ותאמר אחותך אליה, האלך וקראתי לך אשה מן העבריות ותגדל ותניק לך את הילד הזה. (י) ותלך ותקרא את אמך את יוכבד, ותתן לה שכר לגדל אותך. (יא) ותגדל, ויביאו אותך אל בית פרעה ותהי לנער.

(ספר היובלים הוא אחד מהספרים החיצוניים, המתאר את קורות אבות עם ישראל. הספר לא נתקבל על ידי חז"ל, ועל כן כמעט ואבד. כאשר התגלו מגילות ים המלח נחשפו לראשונה 15 מגילות של הספר בשפת המקור העברית שבה נכתב, רובן מקוטעות. לפני גילוי זה, נערכו תרגומים שונים של הספר לעברית ממספר שפות אחרות ואולם רק התרגום החבשי (אתיופי) של הספר השתמר בשלמותו. נוטים לייחס את 'ספר היובלים' לתקופה שלאחר רדיפות אנטיוכוס אפיפנס והחשמונאים הראשונים. יש המקדימים אותו למאה השלישית לפנה"ס. ויש המאחרים אותו לימי יוחנן הורקנוס).

ב"קדמוניות היהודים" ליוסף בן מתתיהו מכונה בת פרעה "תרמוטיס".

דמותה של בת פרעה זכתה במדרשי חז"ל להתיחסות חיובית מובהקת ודמותה רבת-הפנים מועלית על נס.

בת פרעה מתגלית במלוא זוהרה בפרשתנו כזו שמשתה את משה מן היאור והצילה אותו.

1. שמות ב' ה-ו:

"וַתֵּרֶד בַּת פְּרֹעַה לְרַחֵץ עַל הַיָּאֵר וַנְּעֲרֹתֶיהָ הִלְכַת עַל יַד הַיָּאֵר וַתֵּרָא אֶת הַתֵּבָה בַּתּוֹךְ הַסּוּף וַתִּשְׁלַח אֶת אֶמְתָּהּ וַתִּקְחֶהָ. וַתִּפְתַּח וַתֵּרָא הִיא אֶת הַיֶּלֶד וְהִנֵּה נֶעֶר בֶּכֶה וַתַּחְמַל עָלָיו וַתֹּאמֶר מִי־לִדֵי הָעִבְרִים זֶה".

ונשאלת השאלה: מי היא בת פרעה? ומה זכתה שהתגלתה בה צדקות מופלאה בתוך עומק הרשעה? ושדווקא היא שגידלה את גואלם של ישראל?

דמותה של בת פרעה אינה מוזכרת בספר שמות בשמה הפרטי, אולם חז"ל העניקו לה את השם "בתיה" מתוך עריכת גזירה שווה עם דמות "בת פרעה" הנושאת שם זה.

2. דברי הימים א' ד' יח:

וְאִשְׁתּוֹ הַיְהוּדִיָּה יֵלְדָה אֶת יֶרֶד אֲבִי גְדוֹר וְאֶת חֲבֵר אֲבִי שׁוֹכֵוֹ וְאֶת יְקוֹתִיאֵל אֲבִי זְנוּחַ וְאֵלָה בְּנֵי בַת־פְּרֹעַה אֲשֶׁר לָקַח מֶרֶד

בפרשנות חז"ל על מקור שמה מזוהה בת פרעה של דברי הימים כאותה בת פרעה של ספר שמות, כמקובל בזיהוי דמויות ידועות שם על יסוד דמיון או שוויון בשמותיהן, ובעלה מרד מזוהה לפי הפרשנות ככלב בן יפונה.

3. במדרש שמות רבה:

"אמר לה הקב"ה: משה לא היה בנך וקראתו בנך, אף אני, לא את בתי ואני קורא אותך בתי - בת-יה שנאמר 'ואלה בני בתיה בת-פרעה - בת-יה'"

מדרש שמות רבה אף משבח את בת פרעה ואומר:

"מכאן אתה למד שכרן של גומלי חסדים, אף על פי שהרבה שמות היו לו למשה, לא נקבע לו שם בכל התורה אלא כמו שקראתו בתיה בת פרעה, ואף הקדוש ברוך הוא לא קראהו בשם אחר."

חז"ל דורשים, מהקשר הפסוקים, שמרד הוא פלב שנשא לאישה את בת פרעה. ולא עוד אלא שיש לה גם שם עברי

מסבירה ד"ר יעל לוי כי במדרשים שונים מוזכרים בני אדם שנכנסו בחייהם לגן עדן, כאשר מצויים שינויים במספר הנכנסים, בדמויות עצמן ובנימוקים לכך. כך נמנים שבעה, תשעה, עשרה, אחד עשר, שלושה עשר, וארבעה עשר נכנסים. סרח בת אשר ובתיה בת פרעה נזכרות בכל הרשימות.

במכלול המקורות בהם מצויות הנמקות מאוזכרות שתי סיבות לזכייתה של בתיה בחיי נצח: **האחת** - הצלת משה וגידולו, **והשניה** - התגירותה.

רשימות הנכנסים לגן עדן מוזכרות במקורות שאינם קדומים מסוף המאה העשירית לספירה. אולם מוטיב האלמוות בהתייחסות לבתיה מופיע כבר ב"פרקי רבי אליעזר" (מהדורת היגר, פרק שבעה וארבעים, עמ' 237), שמועד עריכתו הוא המחצית הראשונה של המאה השמינית.

ד"ר יעל לוי מדגישה כי קיימות מהדורות שונות של מדרשים למזמור "אשת חיל" (משלי לא, י-לא), הדורשים את כתוביו על נשים מצוינות, מרביתן נשים מקראיות. ניתן להצביע על רשימת זיהויים בסיסית המשותפת למרבית המהדורות, אם כי תוכני הדרשות עצמם אינם זהים במקרים רבים. הדרשות פותחות לרוב בזיהוי הדמות, ולאחר מכן מזכירות את מעשיהן של הנשים, במקרים רבים ניתן לעמוד על מקורותיהן של הדרשות בספרות התלמודית והמדרשית. בכל מהדורות "מדרשי אשת חיל" הפסוק "ותקם בעוד לילה" מוסב על בתיה בת פרעה, אם כי תוכני הדרשות שונים הם.

בספר הזוהר, פרשת שלח לך (קסז ע"א-ע"ב), מובא תיאור היכולות הנשים בגן עדן, ובכלל זה ההיכל שבתיה ניצבת בראשו - היכל הגיורות. לפי הנאמר שם, שלוש פעמים מדי יום בתיה משתחוה לפני דיוקנו של משה ואומרת "זכאה חולקי דרביתי נהירו דא [=זכאי חלקי שגידלתי אור זה]". היא ויתר הנשים שבהיכל המכונות "נשים שאננות" לומדות את מצוות התורה.

המקרה של בת פרעה, שהייתה לפי המדרש בכורה, ניתן כראיה בדיון ההלכתי בשאלת חיוב נשים בתענית בכורות.

בשני מדרשים מוזכר שבתיה הייתה ראויה למות במכת בכורות, אולם ניצלה הימנה.

9. **הראשון הוא ה"פסיקתא דרב כהנא" (ויהי בחצי הלילה, ז, עמ' 129):**

ר' אבון בשם ר' יהודה בן פזי אמ' בתיה בת פרעה בכורה היתה, ובזכות מה היתה נצולת, בתפלתו של משה, דכתו' טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה'

כבר מפשט פסוקי התורה למדים אנו את יציאתה של בת פרעה כנגד הוראת אביה, פרעה שציווה "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו", לא רק שבת פרעה אינה מטביעה את משה העברי על פי גזירת אביה, אלא איננה מתעלמת ממנו, ויותר מכך - היא חסה וחומלת עליו ולוקחת אותו עמה לגדלו!

יותר מכך: כשמרים אחות משה מציעה להביא מינקת שתניק את הילד, בת פרעה מגדילה את פשעה בכך שהיא נותנת לאישה עבריינה לדאוג לגידולו של התינוק ומגדלת אותו לא פחות מאשר בבית פרעה עצמו.

6. **כפי שמדגישה הגמרא (סוטה יב ע"ב):**

"ונערותיה הולכות" - אמר רבי יוחנן אין הליכה זו אלא לשון מיתה, וכן הוא אומר 'הנה אנוכי הולך למות'. "ותרא את התיבה בתוך הסוף", כיון דחזו דקא בעו לאצולי למשה [כיוון שראה שהיא באה להציל את משה] אמרו לה: "גבירתנו מנהגו של עולם מלך בשר ודם גוזר גזירה אם כל העולם כולו אין מקיימין אותה, בניו ובני ביתו מקיימין אותה, ואת עוברת על גזירת אביך?!", בא גבריאל וחבטן בקרקע.

רבותינו הרבו לדרוש את דמותה המיוחדת של בת פרעה. הגמרא בסוטה מונה את מעלותיה הרבות של בת פרעה.

בשם רבי שמעון בר יוחאי נאמר:

"ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור", אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: מלמד שירדה לרחוץ מגילולי אביה וכן הוא אומר 'אם רחץ ה' את צואת בנות ציון'

כלומר, רחצתה של בת פרעה נדרשת כאן כטבילת היטהרותה מטומאת עבודה זרה וכמעשה גיורה.

חז"ל מגדילים ואומרים שכיוון שבתיה גידלה את משה כבן, לכן הוא נחשב כבנה.

7. **וכך מדגיש את דמותה מדרש שמות רבה פרשה א סימן כו:**

"תקרא שמו משה" - מכאן אתה למד שכרן של גומלי חסדים, אף על פי שהרבה שמות היו לו למשה לא נקבע לו שם בכל התורה אלא כמו שקראתו בתיה בת פרעה. ואף הקב"ה לא קראהו בשם אחר

עוד לומדים במדרש כי בת פרעה היא אחת מתשעה שזכו להיכנס בחייהם לגן עדן. ובמדרש הגדול אף נאמר שבת פרעה ניחנה בתכונות של נביאה.

8. **מדרש הגדול:**

"ותקם בעוד לילה" - זה בתיה בת פרעה, שהייתה רואה ברוח הקודש שעתיד מושיען של ישראל שיתגדל על ידיה, והייתה משכמת ומערבת היא ונערותיה לטייל על היאור. וכיון שבא משה לידה, נתן לה הקב"ה מה שביקשה ושמחה הרבה. דכתיב: "ותפתח ותראה את הילד."

לעמים. הגויים שבקרבת חין, ושבדרך כלל מיררו את חייהם, לא זכו, מפני רשעותם, להתבוננות בעין טובה מצדם. היחס החיובי פנה בעיקר לחכמתם ולידיעותיהם בפילוסופיה ובמדע, אך לא למעמדם ולעצם אישיותם.

הרמב"ם בהקדמה ל"מורה נבוכים" לימד: **"שמע האמת ממי שאמרה"**, תוך שהוא מנהל דיון פילוסופי עם חכמי יוון ועם המפרשים הערביים המאוחרים של אריסטו, אך לא דן במעמדם של אומות העולם כפי שהיו בזמנו.

בכל תקופת הגלות היו ישראל נתונים תחת האומות, וממילא כל כוחה של האומה היה נתון בהישרדות. כדברי הרב ש"ך זצ"ל, שמה שהחזיק אותנו אלפיים שנה בגלות היא התורה הקדושה.

אולם, טוען הרב שפירא, כאשר אנו שבים לארץ ישראל, משהו משתנה לבלי היכר. ישראל יוצאים מתחת ידי אומות העולם, ומתחילה תקופה חדשה של מהפך ממצב של עונש למצב של גאולה שאינה תלויה בתשובה. בעת כזו, העיקר הוא האהבה. איננו עוסקים עוד בהישרדות, אלא כל כוחנו מתגלה ומשתכלל. מתוך כך מתגלה יחסם של ישראל לאומות העולם שלא על רקע המאבק שבינם לבינינו, אלא מתוך נקודת מבט אחרת.

נקודת מבט זו המבוטאת בדברי הראי"ה קוק שהדגיש גם את מעלת אומות העולם. יסוד לדבריו נמצא בכוזרי, שלימד והדגיש את יתרונה של האומה הישראלית ועם זאת קרא ריה"ל לישראל "לב באברים", כלומר שגם אומות העולם נכללים באורגן השלם שבמרכזו ישראל.

הרב קוק במדות הראי"ה (אהבה, ה') עסק כאמור הן במעלתם הגבוהה של ישראל ובנוסף, אף במעלת אומות העולם, והסביר שמעלת ישראל לא נובעת מהשפלת האומות, אלא אדרבה, מנתינת המקום הראוי להם.

הנקודה, החבויה בעומק הרשעה, שבאמצעותה הכול מתהפך לטובה במצרים, טוען הרב שפירא, מתגלה בדמותה של בתיה בת פרעה.

טוען הרב כי על מנת להבין את מקומה במהלך הגאולה, יש להבין את היחס שבין הטוב לרע. מאז האכילה מעץ הדעת טוב ורע אין כבר טוב בלא רע, ואין רע בלא טוב. ערבוב זה חל גם בהקשר ליחס שבין ישראל לאומות העולם: מצד אחד יש בנו שנאה כלפי האומות, ומצד שני אנו מצפים לתיקונם.

הערבוב שבין הטוב לרע מתגלה בשיא תוקפו במציאות ישראל במצרים. כל הורתו של משה רבנו באה בתערובת.

עמרם אביו שהיה ראש הסנהדרין פרש מאשתו עקב גזירת פרעה. כפי שטענה כנגדו מרים בתו, בכך הוא גזר גזירה קשה יותר משל פרעה, שפרעה גזר על הזכרים ואילו הוא גזר אף על הנקבות. פרעה גזר רק על עולם הזה, ואילו עמרם גזר גם על העולם הבא.

(משלי לא, יח), 'ליל' כתו', כד"א 'ליל שימורים הוא לה'" (שמות יב, מב).

נוסח מאוחר יותר של המדרש, מעובד ומורחב מצוי ב"שמות רבה" (יח, ג, לד ע"ב). מהנזכר ב"פסיקתא דרב כהנא" עולה כי מכת בכורות חלה אף על הבכורות הנקבות. הצלתה של בתיה אירעה באותו לילה בזכות תפילת משה.

ב"שמות רבה" לא נזכר שהצלת בתיה הייתה בזכות הממשית של משה, אולם משתמע כי היה זה הודות למעשה הצלתה, כאשר בשעת מכת בכורות הייתה שמורה לה זכותה משכבר הימים.

ר' אלכסנדר הכהן זויסלין, מחכמי אשכנז בדור שלאחר המהר"ם מרוטנבורג, בחיבורו "ספר האגודה" (מהדורת בריזל, מסכת פסחים, אות צא, עמ' קפג), למד מאחד ממדרשים אלו על מילוט בתיה ממכת בכורות, כדי לחייב נשים בצום בכורות, והוא אף החכם הראשון שנדרש מפורשות לנושא חיוב נשים בתענית זו.

רבי חיים ויטאל, תלמיד האר"י, בספרו הקבלי "רבי עץ חיים" (שער חנוכה, פרק ד, עמ' תסז), זוקף את הגאולות השונות לדמויות נשים:

את גאולת מצרים הוא משייך לבתיה בת פרעה; את הניצחון במלחמת סיסרא לדבורה וליעל; את נס פורים לאסתר; ואת גאולת יוון לבת מתתיהו.

על יסוד דברי ר' חיים ויטאל מבאר ר' אברהם גראטי מפראג בפירושו "באר אברהם" להגדה של פסח, שראה אור בזולצבאך תס"ח (1708), שאחדים מסימני הסדר כמוסבים על דמויות נשים, ובכללן בתיה בת פרעה.

הוא מזכיר את בתיה כבר בקטע המקדים לביאור רמזי סימני הסדר, שבו נזכר בכללנות כי בתיה בת פרעה שהצילה את משה מהיאור רמוזה בסימני הסדר, ומוסב עליה הביטוי "זוכר צדיקה לברכה".

את הסימן מסימני הסדר - "רחצה", מייחד ר' אברהם גראטי לדמותה של בת פרעה, וקושר זאת עם רחיצתה ביאור והצלתה את משה.

פעם נוספת הוא מאזכר את בתיה ברמז לסימן "מוציא" הנדרש בשני אופנים. בביאורו השני הוא מציע לקשור סימן זה עם הסימן הקודם לו, סימן "רחצה", ומביע את עמדתו כי חילוצו של משה מהיאור על ידה נחשב לה הצלת כל שישים ריבוא ישראל שמשה היה שקול כנגדם וכאילו הוציאה ממצרים את כלל ישראל.

על מנת להבין את היחס המופלא שהתגלה בין בת פרעה למשה, מציע הרב יהושע שפירא משיבת ההסדר ברמת גן להפריד בין שתי מערכות היחסים שבינינו לבין אומות העולם.

בזמן הגלות, מיעטו חז"ל לעסוק ביחס שבין ישראל

שיקולי עמרם לגירושיו הם אמתיים ומציאותיים. מצד מצוות פרו ורבו, עמרם לא היה חייב בה כי כבר היו לו בן ובת. מצד הגזירה, עמרם לא רצה להיכנס לסכנה לכן הוא מחכה שתעבור הגזירה.

לעומת עמרם, גם בבת פרעה חלה תערובת של טוב לרע. ראינו שבת פרעה לוקחת סיכון גדול יותר משל יוכבד, שהרי מעשה המרידה במלכות שהיא עושה כבת המלך, עלול להביא עליה סכנה מרובה ביותר. על אף הגזירה של אביה, היא מצילה את משה ומגדלת אותו כבנה.

אם כן כיצד גזירה קשה משל פרעה מתגלגלת דווקא על ידי עמרם, וישועה גדולה יותר משל יוכבד, מצדיקות הדור מתגלגלת דווקא על ידי בת פרעה?

מסביר הרב שפירא שה"הווא אמינא" של עמרם הייתה שלא צריך לפעול כדי שלא תבוא תקלה. לעומתו טוענת מרים, שאמנם אביה נמנע מלהביא תקלה, אך בכך הביא תקלה חמורה יותר. מול עמרם, בת פרעה שנמצאת בעומק הרע, אינה מוציאה לפועל את מידת האכזריות כפי שהתגלתה באביה, אלא דווקא מגלה חמלה כלפי משה.

10. שמות ב, ו':

וַתִּרְאֶהוּ אֶת הַיֶּלֶד וְהִנֵּה נֶעַר בֶּכֶה וַתַּחְמַל עָלָיו

בת פרעה רואה את משה כפי שרואה אותו אמו- "וַתִּרְאֶה אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא". בבתיה בת פרעה מתגלה מעלת "יתרון האור מן החושך". בחמלת בת פרעה החומלת על משה מתגלה, שבעומק הרע יש רצון לטוב, ובת המלך היא שמגלה את עומק רצונו של המלך, שלא בא לידי ביטוי באופן גלוי.